

Зоряна О. Грицишена¹, Ірина Л. Грабчук², Михайло М. Деяк³

ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА ДЕМОГРАФІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У ВІДПОВІДЬ НА СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ВИКЛИКИ ВІЙНИ

Стаття присвячена дослідженню вимушеної міграції, яка становить загрозу демографічній безпеці України. В цих умовах завданням України є переосмислення механізмів державного управління у відповідь на соціально-демографічні виклики війни.

Проведене дослідження підтверджує, що повномасштабне вторгнення РФ у лютому 2022 року спричинило демографічну кризу в Україні, що проявляється через масову вимушену міграцію, високі людські втрати, руйнування інфраструктури та загострення соціально-економічних дисбалансів.

Відбулась дестабілізація економічної, соціальної, політичної ситуації в країні на фоні різкої деформації демографічних показників. Серед негативних наслідків — окупація та знелюднення населених пунктів, переміщення жителів у більш безпечні райони, мобілізація чоловіків, виїзд за кордон значної кількості жінок і дітей та інші події. Все це призвело до порушення усталеної вікової структури населення України в бік старіння, послаблення інституту сім'ї, виникнення проблем на ринку праці, збільшення соціально вразливих груп населення тощо.

Аналіз структури міграційних потоків засвідчив значну частку жінок і дітей серед мігрантів, домінування європейського напрямку міграції, а також нерівномірне навантаження на соціальні системи України та країн-реципієнтів. З огляду на ці загрози, Україна потребує системного реагування на рівні державної політики. Особливо актуальними є впровадження ефективних механізмів державного управління у сфері демографічної безпеки, серед яких — інституційно-програмний, соціально-економічний, міграційно-реінтеграційний, інфраструктурний та інформаційно-комунікаційний механізми.

Комплексне впровадження запропонованих заходів дозволить не лише зменшити наслідки демографічних втрат, а й створити умови для повернення мігрантів, підвищення народжуваності, соціальної стабільності та відновлення людського та трудового потенціалу України в повоєнний період.

Ключові слова: міграція, демографічна безпека, міграційні процеси, державне управління, демографічні показники, демографічні втрати, вимушена міграція, рееміграція.

Табл. 5. Літ. 13.

DOI: 10.32752/1993-6788-2025-1-284-308-315

Zoriana Hrytsyshena, Iryna Hrabchuk, Mykhailo M. Deyak

FORCED MIGRATION AS A THREAT TO UKRAINE'S DEMOGRAPHIC SECURITY: RECONCEPTION OF STATE ADMINISTRATION MECHANISMS IN RESPONSE TO THE SOCIO-DEMOGRAPHIC CHALLENGES OF WAR

The article is devoted to the study of forced migration, which poses a threat to the demographic security of Ukraine. In these conditions, the task of Ukraine is to rethink the mechanisms of state administration in response to the socio-demographic challenges of war.

¹ Zhytomyr Polytechnic State University. Ukraine.

² Zhytomyr Polytechnic State University. Ukraine.

³ National Academy of Management. Ukraine.

The study confirms that the full-scale invasion of the Russian Federation in February 2022 caused a demographic crisis in Ukraine, which is manifested through mass forced migration, high human losses, destruction of infrastructure and exacerbation of socio-economic imbalances.

There was a destabilization of the economic, social, political situation in the country against the background of a sharp deformation of demographic indicators. Among the negative consequences are the occupation and depopulation of settlements, the relocation of residents to safer areas, the mobilization of men, the departure abroad of a significant number of women and children, and other events. All this led to a disruption of the established age structure of the Ukrainian population towards aging, the weakening of the family institution, the emergence of problems in the labor market, the increase in socially vulnerable groups of the population, etc.

Analysis of the structure of migration flows showed a significant share of women and children among migrants, the dominance of the European direction of migration, as well as an uneven load on the social systems of Ukraine and recipient countries. Given these threats, Ukraine requires a systemic response at the level of state policy. The implementation of effective mechanisms of state management in the field of demographic security is especially relevant, including institutional and programmatic, socio-economic, migration and reintegration, infrastructure, and information and communication mechanisms.

The comprehensive implementation of the proposed measures will not only reduce the consequences of demographic losses, but also create conditions for the return of migrants, increase the birth rate, social stability and restore the human and labor potential of Ukraine in the post-war period.

Keywords: migration, demographic security, migration processes, public administration, demographic indicators, demographic losses, forced migration, re-emigration.

Peer-reviewed, approved and placed: 10.02.2025.

Постановка проблеми. Масовість міграції громадян України був спричинений повномасштабним вторгненням РФ у лютому 2022 року. Відбулась дестабілізація економічної, соціальної, політичної ситуації в країні на фоні різкої деформації демографічних показників. Серед негативних наслідків — окупація та знелюднення населених пунктів, переміщення жителів у більш безпечні райони, мобілізація чоловіків, виїзд за кордон значної кількості жінок і дітей та інші події. Все це призвело до порушення усталеної вікової структури населення України в бік старіння, послаблення інституту сім'ї, виникнення проблем на ринку праці (з одного боку це безробіття, а з іншого - відсутність працездатних громадян), збільшення соціально вразливих груп населення тощо. Усе це сприяє поширенню деструктивних тенденцій в соціально-економічному становищі України. Враховуючи, що саме людський капітал є основою сталого розвитку держави, особливої значущості набуває питання аналізу та моніторингу демографічних втрат внаслідок вимушеної міграції. Не менш важливим є вивчення кількісно-якісного складу українських мігрантів у приймаючих країнах, залежно від кількості прийнятих біженців. У підсумку, поточна міграційна ситуація є однією з найсерйозніших загроз не тільки для економічної та демографічної стабільності в Україні, а й в Європі. Саме це актуалізує необхідність переосмислення механізмів державного управління у відповідь на соціально-демографічні виклики війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Всестороннє дослідження проблем міграції населення України набуло особливої уваги науковців

останніми роками. Ескалація воєнного конфлікту в Україні спричинила появу потужних хвиль вимушеної міграції, перші оцінки масштабів та впливу яких здійснили такі науковці: І. Бараняк [1], В. Потапенко, А. Головка, О. Валевський та ін [2; 5], О. Литвинчук, О. Юрківський [3], А. Сімахова [7], Б. Чупринський, В. Грачук Н. Карпінська [11], Р. Хвалібота [12].

В той же час тема міграційних процесів населення України завжди привертала увагу багатьох українських дослідників. Значний внесок у вивчення цього питання зробили О. Малиновська [4], В. Саріогло та М. Огай [6], О. Сидорчук [8], О. Труш і В. Гузь [9], які у своїх працях висвітлюють основні причини та наслідки зовнішньої міграції українців, її роль у трансформації економіки та суспільства, аналізують статеву-вікову структуру трудової міграції та звертають увагу на проблеми обліку міграційних процесів.

Мета дослідження полягає в критичному аналізі вимушеної міграції, що спричинена соціально-демографічними викликами війни, є загрозою демографічній безпеці України та спонукає до переосмислення механізмів державного управління.

Основні результати дослідження. Після початку повномасштабної агресії російської федерації в лютому 2022 року Україна опинилася перед серйозними викликами, що загрожують її демографічній стабільності. У цей період країна зазнала значних людських втрат, відбулась інтенсивна міграція населення в більш безпечні західні регіони країни або за кордон, через масовані ракетні та шахедні удари зазнали масштабних руйнувань об'єкти інфраструктури, окупація частини території суверенної України та інші воєнні дії в сукупності негативно позначились на демографічних процесах.

Активна фаза бойових дій спричинила високу смертність серед цивільного населення. Воєнні атаки на цивільні об'єкти (житлові будинки, заклади освіти, заклади культури, укриття тощо) призвела до втрат населення особливо у віковій групі, що є основною для трудового потенціалу. Рятуючись від небезпеки громадяни виїжджають у більш безпечні місця — вимушено мігрують. Це призводить до скорочення чисельності населення, дисбалансу у віковій структурі та нерівномірності розподілу за статтю, що, у свою чергу, ослаблює демографічну основу розвитку держави.

Наразі вимушена міграція характеризується значною чисельністю та масштабом. Мільйони громадян змушені евакуюватися із зон зіткнення та активних бойових дій, що зумовило нерівномірний розподіл населення на території країни та відтік кваліфікованих кадрів за кордон. Значні пошкодження базових закладів соціальної сфери, таких як: охорони здоров'я, освіти, різної соціальної інфраструктури суттєво ускладнили доступ до базових послуг необхідних для забезпечення життєдіяльності людини. Очевидно, що відсутність чи зменшення рівня медичного забезпечення спричиняє зростання хвороб та смертності, а відсутність соціальних умов призводить до падіння народжуваності тощо. Тим самим поглиблюються ризики демографічної кризи та знижується економічний і соціальний потенціал країни.

Війна завдає глибокої психологічної травми мирним громадянам. Наслідки психоемоційного навантаження, зокрема посттравматичні стресові

розлади, постійний страх та невизначеність у майбутньому впливають на загальний рівень психологічного здоров'я суспільства та здатність громадян приймати рішення щодо створення сім'ї та народження дітей.

Таким чином, з 2022 року наша країна долає багатовимірні демографічні виклики, що накопичуються та потребують комплексного реагування. Для подолання соціально-демографічних викликів війни та загроз демографічній безпеці необхідна скоординована політика з боку держави та активна підтримка міжнародних партнерів, спрямована на стабілізацію ситуації, відновлення інфраструктури та зміцнення людського потенціалу.

Станом на 29 серпня 2023 року, за даними ООН [10], від початку повномасштабної війни територію своїх постійних місць проживання залишили близько 11,3 мільйона громадян України, що становить приблизно 25% від усього населення країни (табл. 1.)

Таблиця 1. Інформація щодо вимушеної міграції, за видами та напрямками, станом на 29.08.2023 р., побудовано авторами [10]

Види вимушеної міграції	Кількість переміщених		З них, до країн Європи		З них, за межі країн Європи	
	млн. осіб	%	млн. осіб	%	млн. осіб	%
Зовнішня міграція	6,2	55%	5,8	93,5	0,4	6,5
Внутрішня міграція	5,1	45%	-	-	-	-
Усього	11,3	100	-	-	-	-

Аналіз наявної інформації щодо зовнішньої міграції свідчить безпрецедентний рівень вимушеної міграції, яка за масштабами переселення є найбільшою у Європі з часів Другої світової війни. Основну частину цього переміщення становить зовнішня міграція: понад 6,1 мільйона осіб (тобто 55% від загальної кількості переміщених осіб) знайшли прихисток за межами України. Внутрішня міграція оцінюється в приблизно 5,1 мільйона осіб, які були змушені покинути свої домівки, але залишилися в Україні (переважно на західній частині України).

У територіальному аспекті більшість українців, а це близько 5,8 мільйона осіб, або 93,5% — знайшли тимчасовий притулок у європейських країнах. Ще приблизно 369 тисяч осіб виїхали до держав за межами Європи. У розрізі країн найбільшу кількість вимушених мігрантів прийняли такі країни як: Німеччина, Польща та Чехія. За програмами тимчасового захисту в цих країнах розміщено понад 2,4 мільйона українців. Також, до переліку країн, які надали прихисток вимушеним мігрантам з України належать: Велика Британія, Іспанія, Канада, Італія, США, Молдова та Словаччина. Загалом у державах ЄС за 2022 рік і перше півріччя 2023 року статус тимчасового захисту отримали понад 11,1 мільйона осіб.

Зростання кількості вимішених мігрантів з України спричинило додаткове навантаження на системи соціального забезпечення приймаючих держав. Особливо це відчутно в країнах, які містять відносно невелику кількість власного населення. Різкий притік вимушених мігрантів

спостерігався в таких країнах: Молдова, Естонія, Чехія, Польща. Інформація щодо концентрації вимушених мігрантів з України представлена в табл. 2.

Таблиця 2. Інформація щодо концентрації вимушених мігрантів з України до ряду країн у перерахунку на 100 тисяч жителів, осіб*, побудовано авторами [13]

№	Країна	Кількість вимушених мігрантів з України у перерахунку на 100 тисяч жителів, осіб
1	Молдова	450
2	Естонія	365
3	Чехія	345
4	Польща	257

* за станом на 31 серпня 2023 року

Очевидно, що оформлення тимчасового захисту та активність реєстрації вимушених мігрантів з України у країнах Європейського Союзу значною мірою корелює з територіальною наближеністю приймаючих країн до українського кордону, а також із рівнем державної підтримки, яку надають ці країни мігрантам. Так, найвищу інтенсивність реєстрацій зафіксовано у Польщі, Словаччині та Німеччині.

Аналіз демографічної структури вимушених мігрантів у країнах Європейського Союзу дозволив визначити змінений «типаж українського мігранта». До початку повномасштабної війни основними причинами, що зумовлювали рішення про міграцію серед українців, були ряд факторів: складні соціально-економічні умови, низькі доходи, обмежені можливості для професійного розвитку, високе безробіття тощо. Відтак, більшість виїздів українців за кордон здійснювались з метою працевлаштування, здобуття освіти, професійного зростання або підтримки матеріального добробуту родини. Типовий український мігрант до повномасштабної війни - це чоловік працездатного віку, з висококваліфікованою професією (трудоий мігрант).

За період повномасштабної війни в Україні «типаж українського мігранта» суттєво змінився. Основну категорію вимушених мігрантів становлять жінки віком 30-40 років із дітьми або багатодітні родини.

Віковий розподіл вимушених зовнішніх мігрантів характеризується структурою, що представлена в табл. 3.

Таблиця 3. Інформація щодо вікового розподілу вимушених зовнішніх мігрантів, осіб*, побудовано авторами [13]

№	Вік мігрантів	Кількість	
		осіб	%
1	До 18 років	1,6 млн.	37
2	18-34 років	1,1 млн.	22
3	35-64 років	1,5 млн.	36
4	понад 65 років	230 тис.	5

* за станом на 31 серпня 2023 року

Втрата людського потенціалу, спричинена війною, має надзвичайно масштабний характер і становить серйозну загрозу для національної безпеки

України в довгостроковій перспективі. Офіційні дані щодо чисельності населення за віковими групами на початок 2022 року з показниками еміграції до країн Європейського Союзу представлено в таблиці 4.

Таблиця 4. Інформація щодо розподілу вимушених зовнішніх мігрантів за статтю, осіб*, побудовано авторами [13]

№	Вік мігрантів	Кількість	
		Жінки	Чоловіки
1	До 18 років	28	54,9
2	18–34 років	27,3	17,9
3	35–64 років	38,8	23,1
4	понад 65 років	6,0	4,1

* за станом на 31 серпня 2023 року

Однак ці дані не можна вважати кінцевими, адже війна триває і за межі країни виїжджає все більше молоді. Також ці цифри не дають повної картини демографічних втрат, адже не охоплюють тих, хто виїхав до росії та білорусії, у тому числі шляхом примусової депортації або опинився в окупації.

Окрім людських втрат, суттєвий вплив на демографічну ситуацію справляють економічні й соціальні наслідки бойових дій. Руйнування житлової та промислової інфраструктури, скорочення робочих місць і зростання рівня бідності призвели до загального зниження якості життя. У довгостроковому вимірі ці процеси можуть спричинити суттєве зменшення народжуваності через нестабільність і невизначеність, що, своєю чергою, загрожує подальшим процесом старіння населення та скороченням трудових ресурсів.

У зв'язку з цим Україна потребує цілісної політики з відновлення демографічного балансу після завершення війни. Урядові заходи мають охоплювати програми підтримки як внутрішньо переміщених осіб, так і громадян, які були змушені емігрувати, з урахуванням можливості їх повернення. Такими ефективними механізмами державного управління у протидії загрозам демографічній безпеці України мають стати механізми виділені в таблиці 5.

Також, пріоритетними завданнями мають стати: забезпечення доступного житла, медичних і соціальних послуг. Крім того, слід впроваджувати заходи, спрямовані на підвищення рівня народжуваності, зокрема шляхом фінансової підтримки молодих сімей, забезпечення якісної освіти та охорони здоров'я для дітей.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що повномасштабне вторгнення рф у лютому 2022 року спричинило демографічну кризу в Україні, що проявляється через масову вимушену міграцію, високі людські втрати, руйнування інфраструктури та загострення соціально-економічних дисбалансів. Внаслідок цього відбулися суттєві зміни у віковій, статевій та територіальній структурі населення, що створює серйозні загрози для демографічної безпеки та сталого розвитку держави в цілому.

Аналіз структури міграційних потоків засвідчив значну частку жінок і дітей серед мігрантів, домінування європейського напрямку міграції, а також нерівномірне навантаження на соціальні системи як України, так і країн-реципієнтів.

Таблиця 5. Ключові механізми державного управління у протидії загрозам демографічній безпеці України, побудовано авторами [1, 4, 12]

№	Напрямок механізму	Шляхи реалізації
1.	Інституційно-програмний механізм	Створення та реалізація цільових державних програм, спрямованих на підтримку народжуваності, реінтеграцію мігрантів та додаткову підтримку для сімей з дітьми.
2.	Соціально-економічний механізм	Надання адресної фінансової допомоги постраждалим від війни категоріям населення, субсидій, компенсацій за втрату житла та роботи, а також запровадження податкових і соціальних стимулів для багатодітних родин, молоді, внутрішньо переміщених осіб та українців, які повертаються з-за кордону.
3.	Міграційно-реінтеграційний механізм	Формування політики сприяння добровільному поверненню громадян з-за кордону, включно з програмами інтеграції та адаптації, визнанням кваліфікацій, спрощенням доступу до житла, освіти та праці для тих хто повернувся.
4.	Інфраструктурний механізм	Відновлення та розбудова соціальної, медичної та освітньої інфраструктури у постраждалих регіонах. Покращення доступу до психологічної допомоги для жертв війни.
5.	Інформаційно-комунікаційний механізм	Забезпечення ефективної інформаційної політики щодо підтримки мігрантів, популяризації повернення українців з-за кордону.

З огляду на ці загрози, Україна потребує системного реагування на рівні державної політики. Особливо актуальними є впровадження ефективних механізмів державного управління у сфері демографічної безпеки, серед яких — інституційно-програмний, соціально-економічний, міграційно-реінтеграційний, інфраструктурний та інформаційно-комунікаційний механізми.

Комплексне впровадження запропонованих заходів дозволить не лише зменшити наслідки демографічних втрат, а й створити умови для повернення мігрантів, підвищення народжуваності, соціальної стабільності та відновлення людського та трудового потенціалу України в повоєнний період.

1. Бараняк І.Є. Вимушена міграція населення з України: соціально-демографічний профіль. Академічні візії. 2023. Випуск 24. с. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10053549>

2. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні : аналіт. доп. / [В. Потапенко, А. Головка, О. Валецький та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 33 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>

3. Литвинчук, О. В., Юрківський, О. Й. Міграційні процеси в Україні: загрози в умовах російсько-української війни. Економіка, управління та адміністрування, 2023 - 2 (104)). С. 71-78.

4. Малиновська О. А. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства. Демографія та соціальна економіка. 2012. № 1. С. 77-86.

5. Потапенко В. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні. Нац. ін-т стратег. дослідж., 2023. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad_mihratsia_gotove_03_01_2023.pdf

6. Саріогло В.Г., Огай М.Ю. Оцінка потреб у заміщенні робочої сили в Україні, обумовлених її вивітанням за віком та трудовою міграцією.. Статистика України. 2019. №1. С. 35-43.

7. Сімахова А. О., Церковний І. О. Міграційні процеси в Україні в умовах війни: соціальний аспект. Економіка, управління та адміністрування. 2022. № 4(102). С. 61–64..

8. Сидорчук О.Г. Міграційні тенденції в Україні: безпековий аспект / О.Г. Сидорчук // Публічне адміністрування: теорія та практика. 2019. Вип. 1 (21). С. 1–12.
 9. Труш О., Гузь В. Особливості статистичного обліку міграційних процесів. Ефективність державного управління. 2017. Вип. 2. (51) Ч.І. С. 72–78.
 10. Ситуація з біженцями в Україні. Портал оперативних даних ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
 11. Чупринський, Б. О., Грачук, В. С., Карпінська, Н. В. Роль державної міграційної політики у забезпеченні прав і захисту біженців під час воєнного конфлікту. Академічні візії, 2023 (26).
 12. Хвалібота Р.І. Загрози демографічній безпеці України в умовах повномасштабного вторгнення: переосмислення механізмів державного управління. Розвиток міста. 2024. Випуск 3 (03). С. 97–101
 13. Decisions granting temporary protection by citizenship, age and sex – quarterly data. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_ASYTPFQ/default/table
-
1. Baraniak I.Ie. Vymushena mihratsiia naseleння z Ukrainy: sotsialno-demohrafichnyi profil. Akademichni vizii. 2023. Vypusk 24. S. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10053549>
 2. Vplyv mihratsii na sotsialno-ekonomichnu situatsiiu v Ukraini : analit. dop. / [V. Potapenko, A. Holovka, O. Valevskyi ta in.] ; za red. V. Potapenka. Kyiv : NISD, 2023. 33 c. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>
 3. Lytvynchuk, O. V., Yurkivskyi, O. Y. Mihratsiini protsesy v Ukraini: zahrozy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. Ekonomika, upravlinnia ta administruvannya, 2023. (2 (104)). С. 71–78.
 4. Malynovska O. A. Mizhnarodna mihratsiia v konteksti modernizatsii suspilstva. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika. 2012. № 1. S. 77–86.
 5. Potapenko V. Vplyv mihratsii na sotsialno-ekonomichnu situatsiiu v Ukraini. Nats. in-t strateh. doslidzh., 2023. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad_mihratsia_gotove_03_01_2023.pdf
 6. Sariohlo V.H., Ohai M.Iu. Otsinka potreb u zamishchenni robochoi syly v Ukraini, obumovlenykh yii vybuttiem za vikom ta trudovoiu mihratsiieiu. Statystyka Ukrainy. 2019. №1. S. 35–43.
 7. Cimakhova A. O., Tserkovnyi I. O. Mihratsiini protsesy v Ukraini v umovakh viiny: sotsialnyi aspekt. Ekonomika, upravlinnia ta administruvannya. 2022. № 4(102). S. 61–64.
 8. Sydorchuk O.H. Mihratsiini tendentsii v Ukraini: bezpekovi aspekt / O.H. Sydorchuk // Publichne administruvannya: teoriia ta praktyka. 2019. Vyp. 1 (21). S. 1–12.
 9. Trush O., Huz V. Osoblyvosti statystychnoho obliku mihratsiinykh protsesiv. Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia. 2017. Vyp.2. (51) Ch.I. S. 72–78.
 10. Sytuatsiia z bizhentsiamy v Ukraini. Portal operatyvnykh danykh OON. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
 11. Chuprinskyi, B. O., Hrachuk, V. S., Karpinska, N. V. Rol derzhavnoi mihratsiinoi polityky u zabezpechenni prav i zakhystu bizhentsiv pid chas voiennoho konfliktu. Akademichni vizii, 2023 - (26).
 12. Khvalibota R.I. Zahrozy demohrafichnii bezpetsi Ukrainy v umovakh povnomasshtabnoho vtronnennia: pereosmyslennia mekhanizmv derzhavnoho upravlinnia. Rozvytok mista. 2024. Vypusk 3 (03). S. 97–101
 13. Decisions granting temporary protection by citizenship, age and sex – quarterly data. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_ASYTPFQ/default/table